

УДК 373.3.015.3:159.937.51]:741

Дабіжа Л.П. Роль учителя у формуванні художньо-естетичного сприйняття молодшими школярами творів образотворчого мистецтва / Л.П. Дабіжа // Актуальні проблеми підготовки майбутнього вчителя (VI школа методичного досвіду) : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Вінниця : ФОП Корзун Д.Ю., 2016. С. 176-179.

Автор

Дабіжа Л.П.

Дабіжа Л.П.

Dabizha L.P.

Назва

Роль учителя у формуванні художньо-естетичного сприйняття молодшими школярами творів образотворчого мистецтва.

Роль учителя в формировании художественно-эстетического восприятия младшими школьниками произведений изобразительного искусства.

Role of a teacher in formation of elementary school students' artistic and aesthetic perception of fine art pieces.

Ключові слова

естетичне виховання, художньо-естетичне сприйняття, художньо-естетична оцінка, твір образотворчого мистецтва.

эстетическое воспитание, художественно-эстетическое воспитание, художественно-эстетическая оценка, произведение изобразительного искусства.

aesthetic education, artistic and aesthetic perception, artistic and aesthetic evaluation, work of fine art.

Анотація

У статті розглядається система навчально-виховних впливів, максимально орієнтованих на естетичний та емоційний розвиток учнів, як основа організації процесу сприймання молодшими школярами творів образотворчого мистецтва. Наведено зразок алгоритму процесу такого сприймання, пропонуються засоби

мотивації та інтелектуальної самостійності учнів молодшого шкільного віку в художньо-оцінній діяльності, розглядаються прийоми контролю за рівнем розуміння учнями задуму художника, виражальних засобів твору мистецтва.

В статті розглядається система учебно-воспитательного впливу, максимально орієнтованого на естетичне і емоційне розвиток учнів, як основа організації процесу сприйняття молодшими школярами творів образотворчого мистецтва. Приводиться приклад алгоритму процесу такого сприйняття, пропонуються засоби мотивації та інтелектуальної самостійності учнів молодшого шкільного віку в художньо-оцінній діяльності, розглядаються прийоми контролю за рівнем розуміння учнями задуму художника, образотворчих засобів твору мистецтва.

In the article a system of educational influences which are focused on the aesthetic and emotional development of students is being analyzed. The given system is also being studied as a basis for organizing the process of fine art pieces' perception by elementary school students. The example of such perception process is given; the means of motivation and intellectual autonomy of the elementary school students in the art-evaluation activity are offered; the methods of control over the level of understanding by the students of the artist's design and expressive means of art are considered.

Постановка проблеми. За сучасних умов, коли відбувається зміна ціннісних орієнтацій в суспільстві, будується національна держава, відроджується національна культура, особливо відчутною є потреба в активізації естетичних факторів, зростанні ролі цілеспрямованого естетичного виховання. Акумуляуючи в собі різноманітні аспекти пробудження творчих сил і здібностей людини до вдосконалення дійсності, воно здатне виступити дієвим засобом формування духовного світу молоді, підсилити позитивні впливи і настроїти вихованців на правильне сприймання і критику негативного, естетично потворного, на реальну боротьбу з ним, щоб змінити самі життєві умови.

Молодший шкільний вік вважають найбільш значущим для формування головних естетико-виховних установок /В.В.Алексєєва, В.М.Вільчинський, Н.М.Зубарева/. Це пов'язано з тим, що діти молодшого шкільного віку відрізняються особливим сприйманням, емоційною чутливістю, підвищеною пізнавальною активністю, можливістю образно мислити. Тому саме мистецтво може стати для них і засобом спілкування, і засобом пізнання дійсності, і засобом виховання.

Шляхи до глибокого розуміння учнями творів образотворчого мистецтва прокладаються не відразу, не внаслідок двох-трьох бесід або епізодичних відвідувань художніх музеїв. Все це необхідно мати на увазі, приступаючи до занять із художньо-естетичного виховання молодших школярів. Педагогічною теорією та практикою доведено, що в даному процесі провідне місце посідає метод аналізу, який базується на закономірностях сприйняття художнього твору. У зв'язку з цим учитель має добре знати особливості образної специфіки художніх творів живопису. Особливої ваги також набуває визначення алгоритму аналізу художнього твору, який би забезпечував наближення учнів до адекватного розуміння мистецтва.

Аналіз попередніх досліджень. Досліджуючи проблему формування у молодших школярів художньо-естетичного сприйняття творів образотворчого мистецтва, ми поклалися на педагогічні погляди Б.М.Неменського, Є.В.Кв'ятковського, Л.О.Горюнової, Л.Г.Коваль, О.Н.Рудницької, Г.П.Шевченко, О.О.Мелік-Пашаєва, Л.П.Печко та ін.), які вважають спілкування дітей із творами образотворчого мистецтва одним із найпотужніших чинників естетичного виховання. Саме у процесі сприймання, усвідомлення та осмислення трагічного і комічного, прекрасного і потворного, піднесеного і низького виховується і розвивається особистість.

Мета статті. З огляду на важливість проблеми формування у молодших школярів художньо-естетичного сприйняття творів образотворчого мистецтва ми ставили за мету у статті розглянути алгоритм сприймання художнього твору, основні форми організації процесу сприймання, ефективні методи та прийоми такої роботи.

Виклад основного матеріалу.

Твір образотворчого мистецтва несе у собі високий художній потенціал, велике естетичне навантаження, які необхідно розкрити, донести до дітей. Основне призначення художнього твору – пробудити у людині прекрасне, примусити її співпереживати, замислитись. Ідея художнього твору сприймається серцем, через емоції, а, як доводять психологи, переконання, що сприймаються через емоції є найефективнішими.

На жаль, у практиці навчального процесу і позакласної роботи в школі образотворчому мистецтву відводиться небагато часу. Але вдало підібрана методика аналізу, цілеспрямована система бесід можуть значно наблизити шкільну аудиторію до адекватного розуміння художніх творів.

Основними формами вивчення творів мистецтва у школі визнано бесіду і розповідь учителя, причому, бесіда є активнішою формою роботи, тому застосовується частіше, аніж розповідь. Вона дає змогу вчителю одразу дізнаватися про погляди та оцінку учнями полотен й зближує педагога з ними. Бесіда збуджує думку дітей, активізує їх.

Не варто у молодших класах перевантажувати бесіду аналізом великої кількості творів. У той же час потрібно домагатися певної щільності уроку, коли кожна хвилина проходить із користю для учнів. Ця обставина зобов'язує вчителя серйозно готуватися до бесід про мистецтво, добре формулювати висновки.

У розкритті емоційного настрою та змісту твору живе слово вчителя має велике значення. Потрібно будувати розповідь емоційно й коротко. Висновки та узагальнення, безумовно, потребують короткого і зрозумілого формулювання. Складних професійних термінів краще уникати або максимально доступно тлумачити їх.

У багатьох учителів методичні підходи до організації художньо-естетичного сприймання молодшими школярами творів живопису часто бувають невдалими і навіть малоефективними, якщо порушуються окремі дидактичні принципи (послідовності, доступності, систематичності, наочності та ін.). Уникнути цього можна завдяки використанню універсального (тією чи іншою мірою придатного для будь-якої вікової групи) алгоритму, до якого мають входити:

- короткий вступ ;

- визначення емоційного настрою, емоційної тональності твору;
- аналіз закономірностей композиції (цілісності, ритму, симетрії, пропорції, композиційного центру), універсальних (контраст, нюанс, статика, динаміка, рівновага, зорова вага, акцент тощо) і специфічних засобів виразності (колорит, освітлення, перспектива, тональні відношення, силует, лінія, мазок, фактура письма тощо);
- аналіз змісту твору (варто зосередити увагу на головних персонажах, встановити особливості їх характерів і зв'язків між ними, з'ясувати роль другорядних дійових осіб у картині та характерні риси обставин, за яких відбувається подія);
- узагальнення смислу образів (розкриття кожної грані смислової насиченості в поєднанні із засобами художньої виразності).

Прийоми контролю за рівнем розуміння учнями задуму художника і значення виразних засобів картини можуть бути такими:

1. Словесне малювання картини (учень розповідає про одну з двох запропонованих картин, інші учні мають відгадати, про який твір іде мова).
2. Озвучування картини (придумування діалогу (монологу) героїв).
3. Добір слів-синонімів, які визначають настрій героїв (наприклад, сумний - невеселий, безрадісний; злий - сердитий, жорстокий, лютий; добрий-гарний, щиро-сердечний та ін.).
4. Створення узагальненої назви до картини (цей прийом доцільний тільки у тому випадку, коли учні осмислили сюжетно-композиційну структуру картини).
5. Домисел ситуації: "Що відбудеться (відбувалось) з героями?" та ін. (цей прийом слід використовувати в роботі з сюжетними картинами побутового, казкового та історичного жанрів).
6. Установлення наслідків із заданої причини і встановлення причини за заданим наслідком. Наприклад: "Яким був пейзаж у картині перед дощем?" - за пейзажем А.Герасимова "Після дощу"; "Як зміниться небо після того, як дощ пройде?" - за пейзажем Ф.Васильєва "Перед дощем"; "Чому хлопчик, що стоїть, має винуватий вигляд?" - за картиною Ф.Решетнікова "Знову двійка"; "Яким буде пейзаж, якщо художник напише його не ранньою весною, а влітку (восени)?" - за пейзажами О.Левітана "Березень" і І.Саврасова "Граки прилетіли".

7. Прийом "уявної присутності". Наприклад: "Увійдімо до цієї картини, станьмо біля цієї берези, піднімімо голову і подивімося... Яке небо ви побачили над головою? Прислухаймося, які звуки ми чуємо навколо? Як ви будете поводитися в цьому лісі? Ви будете бігати, кричати чи тихо, спокійно прогулюватися лісом?" - за пейзажами І.Левітана "Березовий гай" і А.Куїнджі "Березовий гай" та ін.

З метою розвитку уяви та асоціативно-образного мислення роботу з картинами-пейзажами доцільно супроводжувати музично-поетичними аналогами, наприклад: Е.Зверков "Золота осінь" - П.Чайковський "Осінь пісня" з фортепіанного циклу "Пори року"; І.Бунін "Листопад" (уривок); І.Шишкін "Зима" - уривок з оповідань М.Пришвіна "Мереживні арки", Ю.Щуровський "Зима".

Комплексний вплив на свідомість школярів зорового, словесного і звукового ряду припускає співзвуччя і взаємодію зорових, літературних і музичних образів. Головний критерій у доборі таких творів - не точна відповідність змісту картини і музики, а їх образний, емоційний збіг. Учням можна також запропонувати кілька віршів, пісень чи музичних фрагментів із різним настроєм із метою вибору тих, які, на їхню думку, найбільше підходять до картини, наприклад, зіставити два контрастних музичних твори: "Ранок" Р.Глієра та "Увечері" Н.Сильванського і визначити, який з них найбільше відповідає картині А.Куїнджі "Вечір на Україні". Зіставлення даних зразків різних видів мистецтва допоможе учням перейнятися настроєм цих творів, тому що різні образні компоненти (зорові, словесні, слухові) взаємно доповнюють і збагачують одні одних.

Для того, щоб емоції та почуття, породжені в спілкуванні з образотворчим мистецтвом, націлювали школярів на аналіз власних переживань, на формування вміння знаходити найбільш значимі моменти в змісті художнього образу, що збігаються за своєю оцінкою із задумом автора твору, питання вчителя потрібно спрямувати як на аналіз його змісту і форми, так і на якість переживань учнів. ("Поясни, чому художник узяв саме такі фарби?"; "Про що ти думаєш, коли дивишся на цю картину?"; "Чому ця картина тобі сподобалася?"; "Чи зміг би ти написати таку картину?" та ін.)

Для підвищення пізнавального інтересу під час бесід за творами живопису доцільно використовувати прийоми розповідей, пов'язаних із сюжетом зображен-

ня. Роботу необхідно здійснювати за такими напрямками:

- розповісти про людину, зображену на картині: зробити наголос на її почуттях, переживаннях, думках і причинах, що їх викликали;
- уявити себе в ролі одного із зображених на картині героїв і розповісти про можливо пережиті ним почуття в даній ситуації;
- розповісти про свої почуття і думки, пов'язані з побаченим на картині;
- уявити себе на місці художника і розповісти про почуття і думки, що спонукали створити даний твір;
- уявити зображену ситуацію у своєму реальному житті та розповісти про те, що б учень хотів змінити у ній, як би вчинив сам, якщо б опинився на місці головного героя в цих обставинах;
- подумки створити власну картину за заданою назвою.

У процесі розповіді доцільно акцентувати увагу учнів на обґрунтуванні своїх міркувань та їх підтвердженні зображеним на картині й прикладами з власного досвіду. Механізм ідентифікації із запропонованим образом стимулює формування навичок щодо оцінного ставлення до образотворчого мистецтва за допомогою осмислення почуттів, породжуваних у спілкуванні з художнім твором. Звертаючись до індивідуально-емоційного досвіду учнів, вчитель підводить їх до оцінювання особистісних якостей зображених людей в межах морально-естетичних категорій. При визначенні виразних елементів твору живопису мислення школярів скеровується на естетичне оцінювання творів.

Розвиток мотивації та інтелектуальної самостійності учнів молодшого шкільного віку в художньо-естетичній діяльності найактивніше відбувається під час колективних творчих робіт, оснований на виборі картин за заданою тематикою з послідовним обґрунтуванням оцінних суджень. Для того, щоб зорієнтувати учнів на вираження в діяльності ціннісного ставлення до явищ дійсності та мистецтва, доцільно проводити позакласні тематичні заходи (бесіда з юними художниками, створення тематичних альбомів з образотворчого мистецтва, організація шкільних виставок, гра "Поле чудес у країні образотворчого мистецтва" тощо). Тематику робіт можна спланувати відповідно до прояву естетичних смаків школярів, наприклад:

- організація виставки і заповнення альбому з теми: "Мій рідний край" ("Наші пернаті друзі", "Людина і природа");
- організація виставки на тему: "Про що може розповісти живопис" ("Світ очима художників", "Якого кольору казка?");
- оформлення портретної галереї "Герої рідної землі" (репродукції картин портретного та історичного жанрів), створення альбому "Моя Україна в картинах художників-живописців".

Відомо, що людина майже 90 відсотків інформації сприймає завдяки зоровому апарату і давно вже з'ясувала для себе, що краще один раз побачити, ніж сто разів почути. Тому метод унаочнення є провідним в організації бесід за творами живопису і здійснюється кількома шляхами. Це:

- ознайомлення з оригіналами творів пластичних мистецтв (музейно-етнографічні, історичні комплекси, художні музеї, виставки, культові споруди тощо);
- ознайомлення з візуальною інформацією (репродукції), яку тиражують друковані видання (книги, художні альбоми, підручники, листівки, фото тощо);
- ознайомлення з візуальною інформацією, носіями якої стали нові види комунікаційних зв'язків (компакт-диски, веб-сторінки на сайтах Інтернет, мультимедійні засоби тощо).

Безперечно, що найкращим способом вивчення шедеврів світового мистецтва є безпосереднє їх сприймання. Та через мізерну кількість годин, відведених навчальним планом на вивчення образотворчого мистецтва у початковій школі, екскурсії до музеїв організуються вкрай рідко, не кажучи вже про сільські школи, звідки треба їхати до великих міст, де зосереджено найбільшу кількість мистецьких творів.

Найчастіше знайомство з художньою картиною світу починається з репродукції, яка грає істотну роль у справі залучення до мистецтва, як засіб його популяризації та постійного контакту з ним. Іноді репродукція допомагає повніше розглянути ті чи інші композиційні та художні властивості живопису, рисунка, зосереджуючи увагу глядача на окремих фрагментах і деталях художнього твору. Часто збільшені, порівняно зі справжніми творами, репродукції-фрагменти допомагають проникнути у таємницю творчості майстра, відчутти його творчий темперамент.

Новаційним засобом унаочнення бесід про мистецтво дедалі частіше стає комп'ютер, який має безмежні інформаційно-ілюстративні можливості. Так, за допомогою програми ACD See 32 ілюстративний матеріал можна розглядати з таких електронних носіїв, як диск 3,5 А, CD-диск, а також із веб-сторінок всесвітньої мережі Інтернет. Зараз в інформаційному просторі цієї мережі існує велика кількість веб-сайтів, на яких розміщено інформацію, що стосується галузі образотворчого мистецтва:

<http://www.oko.kiev.ua> – архітектура і краєзнавство України;

<http://www.spadshina.com.ua> – українська спадщина;

<http://www.artofukraine.com> – сучасне мистецтво українських художників;

<http://namu.kiev.ua/> – Національний художній музей України;

<http://www.metmuseum.org> – Метрополітен (Нью-Йорк, США);

<http://www.hermitagemuseum.org/> – Ермітаж (Санкт-Петербург, Росія);

http://www.louvre.fr/llv/commun/home_flash.jsp – Лувр (Париж, Франція);

<http://www.khm.at/> – Музей історії мистецтва (Відень);

<http://smallbay.ru/default.html> – Віртуальний музей живопису;

<http://artclassic.edu.ru/catalog.asp> – колекція “Світова художня культура”.

У використанні комп'ютера як технічного засобу наочності дуже зручним є те, що його можна поєднувати з іншими технічними засобами, наприклад, телевізором, пристроями, що проєктують зображення на велику вертикальну площину. Разом із цим можна використовувати і репродукції полотен у друкованому варіанті: сканувати їх і таким чином виводити на монітор комп'ютера, екран телевізора чи проєктувати на стіні.

Висновки. Таким чином, педагогічне керування формуванням художньо-естетичного сприйняття школярів полягає в створенні системи навчально-виховних впливів, максимально орієнтованої на естетичний та емоційний розвиток учнів. Аналіз творів мистецтва за допомогою виділення істотних ознак, їх узагальнення, порівняння, виявлення причинно-наслідкових зв'язків сприяє оволодінню прийомами інтелектуальної діяльності. Розвиток емоцій і почуттів учня сприяють тому, що твір образотворчого мистецтва набуває для нього усвідомлено-особистісного змісту, емоційно переживається і впроваджується у свідомість особистості, збагачує її досвід. Нагромадження художніх знань і вражень, прийомів інтелектуальної діяльності в галузі образотворчого мистецтва, розвиток емоційної сфери веде до якісно позитивних змін особистості школяра в цілому.

Використані джерела

1. Коваль Л.Г. Воспитание чувства прекрасного. Методическое пособие / Л.Г. Коваль – К.: Рад. школа, 1983. – 120 с.
2. Левшина Л.С. Как воспринимается произведение искусства / Л.С. Левшина. – М.: Искусство, 1983. – 96 с.
3. Мелик-Пашаев А.А. Психологические проблемы эстетического воспитания и художественно-творческого развития школьников / А.А. Мелик-Пашаев // Вопр. психол. 1989. № 1. С. 15-24.
4. Неменский Б.М. Мудрость красоты. О проблемах эстетического воспитания: Кн. для учителя / Б.М. Неменский – М., 1987. – 255 с.
5. Шевченко Г.П. Взаимодействие искусств в эстетическом развитии школьников / Г.П. Шевченко // Сов. Педагогика. – 1982. - № 6. – С. 61-65.

